

אסטרטגיה ישראלית לעידן שאחרי סייקס-פיקו

רון טירה

המאמר מנתח את הזירה במציאות שבה דועכת "מערכת סייקס-פיקו" – ההגיון המדינתי וקביעת הגבולות כתולדה מהסכם סייקס-פיקו – ומציע אסטרטגיה ישראלית לסביבה החדשה. עם התערערותן של חלק מהמדינות הערביות, המערכת החדשה בנויה מארבע מדינות לאום – ישראל, מצרים, איראן וטורקיה – ממונרכיות דרומיות הנאבקות על שרידותן וממספר רב של שחקנים לא־מדינתיים הממלאים את החלל שהותירו המדינות המתערערות. הסכסוך הישראלי-ערבי דועך אף הוא (למעט עם הפלסטינים), וקו השבר החדש הוא בין "שחקני סטטוס-קוו" המבקשים לשמר את המצב הקיים ובין אלה המבקשים לכפות שינוי בלתי־מוסכם במציאות – איראן ובמידה פחותה טורקיה וקטר, הג'יהאדיסטים וחלק מהפלסטינים. ישראל, כשחקנית בעלת יכולות נמוכות בהנדסה פוליטית של צדדים שלישיים ומשאבים מוגבלים, צריכה להתמקד ב"אסטרטגיית חומה" הגנתית, אך המציאות החדשה גם מאפשרת לה שיתופי פעולה חסרי תקדים עם שחקנים אזוריים, לרבות בבלימת איראן. בד בבד, על ישראל לבנות את כוחה לעימות ישיר עם איראן עצמה.

מלות מפתח: סייקס-פיקו; ישראל, איראן, ארצות־הברית, מצרים, פלסטינים, ערב־הסעודית

עלייתה ונפילתה של מערכת סייקס-פיקו

במאה השנים האחרונות התארגן רוב המזרח התיכון בהתאם להיגיון המדינתי שהתוו האדונים מארק סייקס הבריטי ופרנסואה פיקו הצרפתי, עבור מה שהיה

רון טירה הוא מחבר המזכר **המאבק על טבע המלחמה**, שראה אור במכון למחקרי ביטחון לאומי (אוקטובר 2008). טירה משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

אז הפריפריה הערבית של האימפריה העות'מאנית הקורסת. בעקבות ההסכם מ-1916¹ שורטטו גבולות שרירותיים, שצירפו יחד קבוצות אתניות עוינות ודתות יריבות למדינות בעלות זהות רופפת. עצם ההתארגנות במסגרות מדינתיות הייתה חדשה למרחב, שנהג עד אז להתארגן במסגרות מקומיות חמולתיות, שבטיות, אתניות ודתיות, תחת שלטון רחוק של אימפריות זרות.

מערכת המדינות והגבולות על פי סייקס-פיקו השתמרה שנים ארוכות בזכות משטרים קשוחים שפעלו למען עצמם. המדינה לא הייתה אמצעי להגדרה עצמית של לאום, אלא בעיקר מסגרת המייצרת הזדמנות ולגיטימציה להפעלת כוח בשירות האינטרסים של השליטים. בגל הראשון התבססה המערכת על מלכים ובראשם המשפחה ההאשמית שמקורה בערב-הסעודית, ואשר זכתה למלוך על סוריה, עיראק וירדן. הגל השני שפקד את המזרח התיכון היה משטרים צבאיים, חילוניים ולכאורה סוציאליסטיים. המלכים והגנרלים קידמו את רעיון הזהויות הלאומיות הייחודיות, וזאת כדי לחזק את הלגיטימציה של המדינה ושל העומד בראשה.² הדבר בלט במיוחד במדינות שבהן נמנו הגנרלים עם מיעוט דתי ואתני (כמו בסוריה ובעיראק).

הגל השלישי שפקד את האזור הוא הגל האסלאמי. הגיונה של ההתארגנות הדתית אינו בהכרח לאומי-מדינתי, והוא עשוי להתעלם מגבולות או לשרטטם מחדש. עם זאת, המונח 'גל אסלאמי' מטעה ומכיל תכנים מקוטבים. רב המפריד על המשותף בין התנועות הסוניות והשיעיות; בין 'האחים המוסלמים' הוותיקים ותנועות הג'יהאד החדשות (כדאע"ש); בין בעלות זיקה לאומית וטריטוריאלית (כחמאס) ובין "הגלובליות" (כאל-קאעדה); ובין ממסדים שמרניים מבקשי סטטוס-קוו (כוהאבים הסעודים) לבין המבקשים להחריב את המערכת הקיימת.

חולשת רעיון הלאומים הערביים הייחודיים הביאה לכך שעיראק, סוריה, לבנון, תימן, סודן ולוב נמצאות בשלבים שונים של התערערות, ומדינות נוספות עלולות להצטרף אליהן. היא גם יצרה את התנאים לעליית כוחות אחרים כמו התנועות הסוניות הג'יהאדיסטיות, תנועות שיעיות, קבוצות אתניות נבדלות כגון הכורדים והדרוזים, וכן קבוצות בעלות זהות מקומית או שבטית.³ בניגוד למשטרים הצבאיים של הגל השני, ששימרו את המסגרות המדינתיות שהופקדו בידי המלכים בגל הראשון, הגל השלישי מאופיין ביחס דו-ערכי לרעיון מדינות הלאום הערביות הנבדלות – ולעיתים בעוינות כלפיו.

ניתן לטעון שעליית התנועות הג'יהאדיסטיות היא תוצאה של החלל שהותירו המסגרות המדינתיות הקורסות, ולא התנועות הג'יהאדיסטיות הן שגרמו למפלת המדינות. המסגרות המדינתיות נולדו באופן מלאכותי ולא צברו תוכן ממשי. עמידותן בפני אתגרים הייתה חלשה ממילא, ובמוקדם או במאוחר יצוצו הגורמים שיכרסמו בהן. לכן, אמנם אין ודאות שדווקא השחקנים הלא-מדינתיים המתבלטים

כרגע על המגרש – כמו דאע"ש וג'בהת אל-נוסרה – יעשו זאת גם בשנים הבאות, אולם יש בהחלט בסיס להנחה ששחקנים לא-מדינתיים (קיימים או חדשים) ימשיכו לאתגר את ההיגיון שבבסיס מערכת סייקס-פיקו.

ארבע מדינות הלאום, המונרכיות הדרומיות והסער שביניהן

במזרח התיכון ארבע מדינות לאום בעלות זהות מגובשת ורמת תפקוד ומשילות מספקת – ישראל, מצרים, טורקיה ואיראן – וקיימת סבירות רבה שימשיכו למלא תפקיד מרכזי גם בעתיד. כל אחת מהארבע מתמודדת עם אתגרים משמעותיים, אך לארבעתן מידה מספקת של סולידריות לאומית וכלים מדינתיים המקנים להן סיכוי להתמודד עם אתגרים אלה. גם כאשר מתרחשים זעזועים שלטוניים (איראן 1979, מצרים 2011 ו-2013 והמהפכה הזוחלת של ארדואן), המבנה המדינתי נותר איתן. כל אחת מארבע מדינות הלאום גובלת במדינת לאום אחת בלבד. כלומר, בהכללה ניתן להגדיר את הדינמיקה ככזו שעוסקת במדינות שברובן אינן גובלות זו בזו. ישראל ומצרים הן כיום "שחקניות סטטוס-קוו" המבקשות למנוע זעזועים, בעוד איראן ובמידה פחותה טורקיה מבקשות לארגן מחדש את המערכת האזורית לטובתן. בעיקר בולטת איראן בהפעלת מערך שלוחים וכוחות חשאיים המהווים שחקנים דומיננטיים בעיראק, בסוריה, בלבנון ובתימן, עם זרועות המגיעות למזרח-אפריקה ולמרכז-אסיה ואשר חובקות את שלוש מדינות הלאום האחרות.

חרף היריבות בין חלק מארבע מדינות הלאום, הרי שניתוח קר של האינטרסים של השחקנים איננו מכתוב מראש מערכת יחסים דטרמיניסטית מסוימת ביניהם. כיום אמנם ניתן לתאר משולש תלת-קוטבי, כשישראל ומצרים (וערב-הסעודית⁴) מתואמות ביניהן בתחרות מול איראן ומול טורקיה, אך קשת האפשרויות לדינמיקה העתידית היא רחבה: אפשר שיתקיים מרוץ רב-צדדי לרכישת השפעה ומאחזים, מעין Great Game⁵ מזרח-תיכוני; אפשר שתשוב ברית הפריפריה של שנות החמישים, כשהלא-ערבים מגבשים חזית מול הערבים; אפשר שתישמר הברית הסונית-ישראלית הנוכחית, או אולי דווקא ברית איראנית-ישראלית (בדומה לברית הישראלית עם שושלת פהלווי); ישראל וטורקיה כבר קיימו ביניהן ברית אסטרטגית בשנים 1992–2002; ולמעשה, מבט לעתיד מגלה שכל מערך כוחות הנו אפשרי, בהתאם לפרשנות המשתנה של האינטרסים של כל אחת מארבע מדינות הלאום.

בדרום המערכת האזורית נמצא מערך שחקנים נוסף – המונרכיות – ירדן, ערב-הסעודית והנסיכויות. הן שרדו עד עתה חרף זעזועי 'האביב הערבי', אך העמידות של חלקן בפני אתגרים נמוכה יותר. בירדן מולכת משפחה ממוצא סעודי על רוב פלסטיני, היא מוצפת פליטים מסוריה ומעיראק והתנועה האסלאמית במדינה מתחזקת, וקיים חשש לשרידות בית האשם. בערב-הסעודית קהילת זרים גדולה

ומיעוט שיעי מתריס. המסגרת המדינתית רופפת יותר, ואף שרידותה של שושלת בית סעוד מהווה מקור לדאגה. גם המונרכיות (למעט קטר) הן "שחקניות סטטוס־קוו". בתווך שבין ארבע מדינות הלאום והמונרכיות הדרומיות יהום הסער. מאתגר להציג ניתוח דינמי של מרחב זה, בעיקר לגבי חלקו הסוני הסובל מפיצול, מרפיפות של מבנים פוליטיים וחברתיים ומתהפכות. גם לאלה המכונים "ארגונים" אין בהכרח מבנה ברור ותהליך קבלת החלטות סדור. הנאמנויות והזהויות נמתחות בין מקומיות לבין ג'יהאד עולמי, והן משתנות. חלק מהפעילים בארגוני הג'יהאד אינם זהים מבחינה אתנית לאוכלוסיות שבקרבתן הם פועלים. אין ודאות שהשחקנים הנוכחיים ימשיכו להכתיב את הדינמיקה העתידית, אך סביר שרפיפות המסגרות המדינתיות, עוצמת הנשק מול חולשת דעת הקהל וההמונים, וחוסר היציבות ימשיכו לאפיין את חלקו הסוני של המרחב.

מי שכן מגבשים מבנה ארגוני ופוליטי הם קבוצות אתניות ודתיות נפרדות כמו הכורדים (ובמידה פחותה הדרוזים ואחרים), ובוודאי השיעים ובעלי־בריתם (כמו העלווים). בחלק השיעי של המרחב ישנם יעדי מדיניות מוגדרים, אסטרטגיה רציונלית, מבנה היררכי ויד איראנית מכוונת. האתגרים הניצבים בפני השיעים כבדי משקל, בעיקר במקומות שהם מהווים מיעוט, אך איראן מספקת להם גיבוי אסטרטגי, יכולות תעשייתיות וידע. כשהדבר מעשי, המערכת השיעית שואפת לרצפים טריטוריאליים, וכך הפכה אלקוציר – המקשרת את המרחב השיעי בלבנון עם המרחב העלווי בסוריה – למרכז כובד במלחמה הנוכחית. הדינמיקה העתידית של המערכת השיעית במרחבי סייקס־פיקו צפויה להימצא במתח שבין יתרונותיה האיכותיים לבין האפשרות שאיראן תגיע ל"מתחת יתר" (overstretching) ככל שהיא צוברת מאחזים ובעלי־ברית – ובעקבותיהם היא צוברת מחויבויות יקרות. מתחת יתר – בהקשר זה – היא צבירת עודף מחויבויות הגובות מחיר כלכלי, צבאי, דיפלומטי, פוליטי־פנימי, לגיטימציה או אחר, ושתוצאתה היא היחלשות, ויתור על חלק מהמאמצים או ריתוק למחויבויות מסוימות המגביל את חופש הפעולה או את תשומת הלב שניתן להפנות לנושאים אחרים. כלכלת איראן דומה במשאביה לכלכלת ארגנטינה או לזו של מדינת מרילנד בארצות־הברית, אך איראן פועלת בז'מנית במספר הולך וגדל של זירות עתירות חיכוך. מנגד, שיטת הפעולה של איראן (המבוססת על אוכלוסיות מקומיות ושלוחים) מפחיתה את העלות הכלכלית של פעולתה בזירות השונות, ומבחינות מסוימות, בראיית איראן, החיכוך אינו מהווה מטרד או מעמסה אלא דרך פעולה נבחרת, או לפחות נסבלת. ובכל זאת, קשה לומר שאין עלות משמעותית (מכל סוג שהוא) לכך שאיראן מעורבת ברמות עצומות שונות במספר גדל של זירות, תומכת בשלוחים ובאוכלוסיות מקומיות, מתחככת עם ערב־הסעודית, עם מצרים, עם ישראל, עם טורקיה ועם שחקנים נוספים, ונדרשת לנהל מארג מורכב של אינטרסים ואסטרטגיות.

גורם נוסף המשפיע על הדינמיקה האזורית העתידית הוא, כמובן, המעצמות. במהלך 15 השנים שתחילתן במלחמת המפרץ הראשונה הייתה ארצות־הברית ההגמונית במזרח התיכון, וניתן לכנותן שנות "השלום האמריקאי" (Pax Americana). אך מלחמות אפגניסטן ועיראק הביאו את ממשל בוש השני בשלהי כהונתו, וביתר שאת את ממשל אובמה, לנקודה שבה הקבוע הוא הנכונות האמריקאית הנמוכה לשאת בעלויות ובסיכונים, והמשתנה הוא יעדי המדיניות. הגרעין האיראני הוא דוגמה לכך שארצות־הברית עקבית בחוסר נכונותה להסתכן ולכן אינה עקבית ביעדי המדיניות, והיעדים נמצאים בתהליך התכווצות קבוע. ארצות־הברית מתקשה בקריאת המפה ('האביב הערבי' כדוגמה), מתקשה בקביעת מדיניות (כלפי אסד, למשל), ומתקשה בהפיכת המדיניות למציאות. לא ברור אם ארצות־הברית תחת ממשל אובמה עדיין רואה את העולם מנקודת מבט של חזית בעלות־ברית שיש לחזק מול ציר יריבות שיש להחליש: מחד גיסא, אובמה ביקורתי ואף יותר מזה כלפי בעלי־בריתו (מובארכ, למשל), ומאידך גיסא הוא פועל לריצוי יריביו ויריביו בעלי־בריתו (איראן, לדוגמה) – דבר המדלל את ערך הפטרונות האמריקאית. יתכן שלשיטתו של אובמה יעיל יותר להגיע לשיווי משקל עם יריבים מאשר לתחזק את מאבקן של בעלות בריתו.

ושינגטון וירושלים חלוקות בהשקפתן בנושאים קריטיים רבים כגון הגרעין האיראני, מבצע 'צוק איתן',⁶ משבר הנשק הכימי בסוריה או הגיבוי לנשיא א־סיסי. אין לדעת מה תהיה מדיניותה של ארצות־הברית בתקופת הנשיא הבא, אך המציאות האמריקאית משתנה באופן שמסוכן להניח כי מה שהיה לפני אובמה עשוי לשוב לאחריו: ארצות־הברית עוברת מהפכה גיאואסטרטגית בהפיכתה לעצמאית מבחינה אנרגטית וליצואנית אנרגיה מובילה,

והדמוגרפיה האמריקאית משתנה ועימה גם השקפת העולם. ישראל חייבת להיערך למציאות של עניין אמריקאי פוחת בה ובמזרח התיכון.⁷

אסטרטגיה ישראלית בסביבה מעוררת

ישראל היא שחקנית סטטוס־קוו המבקשת למנוע שינויים בלתי־מוסכמים במציאות, וכן למנוע היווצרות איומים. על כן היא ניצבת בפני אתגורים משני סוגים. הראשון, שחקנים המבקשים לכפות שינוי בלתי־מוסכם במציאות בכוח ישיר, עקיף או רך. שחקנים אלה כוללים כיום מדינות

לאום כאיראן ובמידה פחותה טורקיה; שחקנים המוגדרים לא־מדינתיים אך מהווים חלק ממערכת על־מדינית מסודרת ועתירת יכולות (כמו חזבאללה); ארגונים פלסטיניים ושחקנים שהם סימפטום של התערערות מדינת הלאום הערבית. אכן,

הגרעין האיראני הוא דוגמה לכך שארצות־הברית עקבית בחוסר נכונותה להסתכן ולכן אינה עקבית ביעדי המדיניות, והיעדים נמצאים בתהליך התכווצות קבוע

יש להבדיל בין שחקנים שהם עצמם מהווים את שורש הבעיה (כאיראן) לבין שחקנים שהם סימפטום של בעיה אחרת (כמו דאע"ש).

האיום השני על ישראל הוא עצם מצבה הנוכחי של המערכת האזורית, כשהמבנים הפוליטיים והאסטרטגיים רעועים וקצב השינוי גבוה. בסביבה כזו ניתן לקרוא תיגר על כל הנחת עבודה, ואין לקבל דבר כמובן מאליו.

מטרותיה של ישראל והאיומים עליה מציבים אותה כרגע באינטרס משותף עם שחקני סטטוס-קוו אחרים כמו הממשל הפרו-צבאי במצרים, בית סעוד ובית האשם, אך קיים סיכון להפיכה שלישית בקהיר ולנפילת המלכים בריאד ובעמאן, ולכן מסוכן להפוך תמונת מצב זו להנחת עבודה. עם זאת, ניתן לטעון שקו השבר האזורי העיקרי כרגע אינו הערבים נגד ישראל, ומהסכסוך הישראלי-ערבי נותר בעיקר הסכסוך עם הפלסטינים.

מדינות כסוריה היו יריבות של ישראל, אך גם היו שותפות ליצירת מערכות אסטרטגיות שרוב הזמן שאפו ליציבות. נקודות התורפה של המשטר העלווי, למשל, היו מוכרות היטב לישראל ונגישות לה מבחינה צבאית. כך ביססה ישראל הרתעה מולו, שהייתה היסוד לשיווי משקל אסטרטגי. המשטר העלווי נהג באופן רציונלי וצפוי, ועד 2011 היה לו הכוח להשליט את מרותו על סוריה כולה. בדרך זו הוא מילא את תפקידו במערכת האסטרטגית. בנוסף, מדינות סייקס-פיקו המלאכותיות והחלשות הפרידו בין ישראל לבין הכוחות החזקים יותר הנמצאים בעברן השני – בעיקר איראן וטורקיה.

התערעורות מדינות הלאום הערביות יוצרת אם כן לישראל שני אתגרים: התערעורות היציבות המקומית בגבולה, והעמקת החדירה הישירה והעקיפה של איראן ומדינות נוספות עד לגבולה של ישראל. לישראל אין יכולת החלטה (בניגוד להשפעה) לגבי זהות השוכנים בגבולה, אך החלופות כרגע הן יריבים חזקים אך רציונליים וקוהרנטים, או יריבים חלשים אך לא מגובשים ובלתי-צפויים.

לישראל חיסרון יחסי בהנדסה פוליטית מעבר לגבולה, וכשניסתה לעשות כן היא בעיקר כשלה.⁸ לכן, גם אם התערעורות מדינות הלאום הערביות והיחלשות ההגמוניה האמריקאית יוצרות חלל שלתוכו נכנסים שחקנים רבים – מהאיראנים והטורקים ועד הג'האדיסטים והרוסים – הרי ישראל אינה צריכה לנסות לעצב את המרחבים שמעבר לחומותיה. משיקול זה ומשיקולי עלות, ישראל לא צריכה להשתתף ב"משחק גדול" מזרח-תיכוני שנושאו תפיסת מרחבי השפעה ומאחזים, אך משחק כזה עלול להגיע למרחבים סמוכים שבהם יש לישראל אינטרסים חיוניים. לפיכך, ישראל גם אינה יכולה לעצום את עיניה למתרחש מעבר לגבולותיה.

ישראל צריכה לפעול לבלימת שחקנים המבקשים לבצע בכוח שינוי במערכת האזורית ולבלום היווצרות איומים, בין היתר באמצעות שיתופי פעולה – ולו זמניים, שבריריים וחשאיים – עם מרבית השחקנים האפשריים. יש, כמובן, להמשיך

לשתף פעולה עם מצרים (בעניין עזה, סיני ואינטרסים משותפים נוספים), לתרום לביטחון ירדן מול איומים מבית ומחוץ ולנצל את יתרונות זהות האינטרסים עם ערב-הסעודית. נכון לחמש ולהשתתף במימון קבוצות אתניות כמו הכורדים,⁹ הדרוזים ואחרים. לישראל ולרוסיה אינטרסים נוגדים מועטים, וניתן לקיים דיאלוג על דרך ייצובה של סוריה באופן שלא יפגע באינטרסים רוסיים או ישראלים. יש להכיר באפשרות להגיע לשיווי משקל, ולו זמני ושברירי, אפילו עם קבוצות מקומיות כמו אנשי ג'בהת אל-נוסרה בדרום-הגולן הסורי. הן לישראל והן לקבוצת ג'בהת אל-נוסרה בדרום-הגולן נראה חשוב יותר למנוע התבססות של איראן וחזבאללה בגזרה, ולכן, ייתכן שניתן להגיע לפחות להתעלמות הדדית ("יריבים-שאינם נלחמים"). אפשרות כזו היא שברירית ועלולה להתהפך בכל רגע, אך ממחישה את הגישה של שאיפה למקסימום מהלכים בולמים ומייצבים – ולו זמניים. יש צורך בהערכות מצב שוטפות, שכן אם, לדוגמה, דאע"ש יאיים להתבסס בגולן הסורי, ייתכן שדווקא עדיפה נוכחות חזבאללה. חזבאללה מאיים יותר, אבל ייתכן שהוא פרטנר מתאים יותר לגיבוש כללי משחק מוסכמים. בסביבה לא-יציבה אין להניח שמהלך כלשהו ייצור מציאות יציבה וקבועה, אך שורת מהלכים זמניים עשויה לשכך זעזועים.

הכוח הצבאי צריך אף הוא התאמה למציאות שאחרי סייקס-פיקו. צה"ל כבר ביצע מבצעים ארוכי-טווח, אך נקודתיים ומוגבלים במשאביהם ומטרותיהם. ייתכן שלצד היכולות המסורתיות, צה"ל יידרש להקדיש עוצמה ולראשונה אף לנהל מערכה נרחבת נגד איראן – מדינת לאום חזקה שאינה גובלת בישראל. גם קשת האויבים הלא-מדינתיים מתרחבת. בקצה האחד חזבאללה הרוכש יכולות של מדינה חזקה ולא של ארגון גרילה, המופעלות מעומק שטחו שמשתרע כיום על הרבה יותר מלבנון. לכן, למערכה נגד חזבאללה יש משמעויות חדשות מבחינת מרחבי הפעולה והאיום שהוא מציב על ישראל.

יש להכיר גם במגבלות הכוח נגד איומים לא-מדינתיים מהסוג הג'יהאדיסטי. הכוח הצבאי מסוגל להסיר איומים נבחרים, אך יתקשה לספק מצבי סיום המניבים מציאות אחרת. כששורש הבעיה הוא התערערות המערכת המדינתית והאיום המתעורר הוא רק סימפטום, הכוח הצבאי מסוגל לטפל בסימפטום אך לא לבנות מחדש את המערכת המדינתית שמעבר לגבול. יתרה מזו, בשל רפיפות המבנים הפוליטיים ובשל ריבוי השחקנים, קשה להעריך מראש את התוצאה של המהלך הצבאי, ואיזו מציאות פוליטית הוא ייצור. לפיכך, יש ספק לגבי היתכנות של מבצעים צבאיים המבקשים לשנות את המציאות.

איראן חוזרת לוואקום הערבי

ניתוח קר של מארג האינטרסים אינו מחייב יריבות בין איראן וישראל, אך איראן החליטה למצב עצמה כיריבה עיקרית של ישראל. התערערו מערכת סייקס-פיקו מספקת הקשרים להפיכת איראן לאתגר האסטרטגי העיקרי של ישראל: מצד אחד התעמעם לעת עתה האיום שהיה פעם העיקרי, כלומר, האיום הסימטרי ממדינה גובלת הנהנית מגיבוי מעצמתי. מנגד, החולשה הערבית יוצרת את התנאים לחדירה עמוקה של איראן למרחבים שבהם יש לישראל אינטרסים חיוניים (הגולן הסורי, לבנון, עזה, הים האדום, מצרי באב אל-מנדב ועוד).

אולם האתגר העיקרי הוא הגרעין. קצרה היריעה מלהרחיב בנושא במאמר זה, אך ייאמר בקליפת אגוז שלהתגרענותה של איראן או להפיכתה למדינת סף (המסוגלת לפרוץ לנשק כשתחליט) שתי משמעויות. הראשונה היא האיום הישיר. ההמשגה של מערכות יחסים גרעיניות נובעת ברובה מהמלחמה הקרה, והיא רלוונטית פחות למערכת גרעינית עוברית בין שחקנים אזוריים, שבה "מכה ראשונה" עלולה להיות מהלך ישיר ורציונלי.¹⁰ המשמעות השנייה היא ההשפעה השלילית על הדינמיקה האזורית. מתיבת פנדורה זו עלולות לצוץ העצמת ההגמוניה האיראנית, העצמת איראן ושלוחיה בעימותים תת-גרעיניים, מרוץ חימוש גרעיני רב-צדדי, התחמשות גרעינית של משטרים רעועים ואובדן השליטה על הנשק הבלתי-קונטרוני.

ישראל שגתה בתזמור של בינאום אתגר הגרעין, שכן השפעתה על תוצאות המשבר נחלשה, והיא זימנה הסדר שירקחו דיפלומטים שונאי סיכון ואשר יהיה מתחת לסף המינימום שלה. כל הפעולות שננקטו עד עתה על ידי כלל השחקנים לא הביאו את איראן לנטוש את יעד הנשק הגרעיני, וכל שהיא עושה הוא תמרון טקטי בדרך ליעד. ברקע רומז ממשל אובמה על חתירה ל"עסקה גדולה" עם איראן, שתתרום להסדרת המזרח התיכון בעידן של היחלשות הגיון סייקס-פיקו והתרופפות "השלום האמריקאי".¹¹ לא רק הגרעין אלא גם עיראק, סוריה, דאע"ש (שהועלה מדרגת סימפטום לדרגת שורש בעיה), היבטים מסוימים באפגניסטן ועוד. ייתכן שאובמה חותר לשיווי משקל עם איראן ולמפה אזורית

פוליטית שונה מהיסוד. אם אכן תהפוך איראן חברבורותיה, הדבר עשוי לשנות גם את המפה האסטרטגית הישראלית; אך בהיעדר סיבת עומק לשינוי, סביר יותר שאיראן רק תנצל את ה"גזרים" שתציע ארצות-הברית, ואת ההזדמנות לחמוק ממקלותיה כדי לקדם את יעדיה הנוכחיים.

האסטרטגיה הישראלית לבלימה כללית של איראן

צריכה לכלול שלוש זרועות: ראשית, ניצול ההזדמנות החדשה לשיתופי פעולה עם שחקנים מהאזור לשם בלימת התפשטות ההגמוניה האיראנית, ואף בחינת האפשרות לשיתופי פעולה עם גורמים הפועלים ממילא בזירות חיכוך שבהן גם

התערערו מערכת סייקס-פיקו מספקת הקשרים להפיכת איראן לאתגר האסטרטגי העיקרי של ישראל

איראן פועלת, וזאת לשם העלאת המחירים הנגבים מאיראן בשל מחויבויותיה בזירות השונות. שנית, יש צורך בהקרנת עוצמה ישירה כלפי איראן (ולא רק כלפי שלוחיה) ובפיתוח יכולת ניהול מערכה נרחבת נגדה. שלישית, יש לסכל באמצעות פגיעה קינטית איומים מוחשיים נבחרים במרחבים שבהם יש לישראל אינטרסים חיוניים. בנושא הגרעין יש לשאוף להגנה דיפלומטית על האינטרסים החיוניים של ישראל, אך אם יסתמן שארצות־הברית עקבית בהתעלמותה מעמדות ישראל, אזי בלית ברירה צריכה ישראל לחפש את הנסיבות ואת השיטה שיאפשרו לה להשיג השפעה חד־צדדית על תוכנית הגרעין.

מדינה פלסטינית והגל האנטי־מדינתי

להתערערות מערכת סייקס־פיקו, ובעקבותיה התעצמות הכוחות האנטי־מדינתיים וההגמוניה האיראנית, יש מספר השלכות על הנושא הפלסטיני. ראשית, חרף היעדר פתרון לבעיה הפלסטינית, חלה התקרבות בין ישראל ובין המשטרים הערביים ששרדו. נראה שפתרון הבעיה הפלסטינית אינו מהווה עוד תנאי מוקדם לשיתוף פעולה עם משטרים אלה (גם אם ברובו מוצנע), ורובם אף צידדו בישראל בעימות האחרון בעזה.

שנית, התהפוכות האזוריות ועליית הגורמים האנטי־מדינתיים מקשים על התיזה הקוראת להקמה מיידית של מדינה פלסטינית. ארגון פתח עלה על בימת ההיסטוריה בגל האזורי השני, יחד עם הנאצריזם והבעת', אך כיום הוא ביורוקרטיה מזדקנת, הסובלת מבעיית לגיטימציה פנימית ונתפסת כמושחתת. המפתיע הוא שפתח עדיין שורד ובאופן אירוני, מה שמקיים את שלטונו הוא במידה רבה כידוני צה"ל. חרף הרטוריקה, הדיפלומטיה ואף האלימות, שני שיווי משקל אסטרטגיים חזקים וסמויים תומכים בסטטוס קוו: הראשון – הספק אם שלטון פתח ישרוד אחרי נסיגה ישראלית מהגדה. השני – העובדה שהסטטוס־קוו נוח יותר לחמאס מאשר הסדר עם ישראל. יש גם לזכור שחמאס מהווה חלק מזרם 'האחים המוסלמים' (ונהנה כיום מגיבוי טורקי וקטרי חלקי), ואילו הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני הוא שלוח איראני. הרעיון שניתן "לארוז" את שלושת הארגונים העוינים זה את זה – והמייצגים אג'נדות כה סותרות – וכן גורמים פלסטיניים מקומיים חזקים במארז אחד כמדינה קוהרנטית, יציבה ושוחרת שלום נראה מרוחק מהתנאים האמפיריים.

שלישית, רפיפות המבנים הפוליטיים ותהפוכותיהם מחזקות את האסכולה הגורסת שהגנת ישראל אינה יכולה להתבסס על הסכמים בינלאומיים. אכן, ההסדרים הביטחוניים שהוצעו בעבר מול סוריה היו קורסים כיום, אילו יושמו.¹²

התהפוכות האזוריות ועליית הגורמים האנטי־מדינתיים מקשים על התיזה הקוראת להקמה מיידית של מדינה פלסטינית

גם נסיגת צה"ל מעזה מספקת לקחים חשובים, שכן היא הביאה לנפילת משטר פתח ברצועה ולאובדן החופש הישראלי למנוע היווצרות איומים. האיום שנוצר כתוצאה מאובדן "המגפיים על הקרקע" גרר את ישראל לשלוש מערכות צבאיות ברצועה (בינתיים), שעלותן המצטברת מעל 20 מיליארד שקלים (באופן רשמי, העלות האמיתית גבוהה הרבה יותר) – אך האיום לא הוסר וישראל נאלצת להמשיך לחיות בצילו. ישנם איומים שניתן לסכל את היווצרותם, אך מאתגר להסירם במחיר נסבל לאחר שנוצרו. מכאן שהאסטרטגיה הישראלית העתידית חייבת להתבסס על מניעה חד-צדדית של היווצרות איומים בין הים והירדן – ולא על נטילת סיכון תחילה והתמודדות עם איומים לאחר שנוצרו.

עם זאת, לא ניתן להתעלם מכך שהסוגיה הפלסטינית מעכירה את יחסי ישראל עם המערב, וגובה מחיר שהולך ומאמיר. בעיקר ההתנחלויות, הנתפסות כמסכלות אפשרות להסדרה מדינתית עתידית, עלולות להביא ל"מתיחת יתר" ולגביית מחיר מדיני וכלכלי חסר פרופורציות מישראל. מכאן שישראל צריכה להציג יעד ארוך-טווח של מדינה פלסטינית ולהקנות לו אמינות, באמצעות הפסקה חד-צדדית ובלתי-מוותנית של ההתנחלות. אולם עליה להכיר בכך שהיעד אינו מעשי למימוש במציאות הקיימת ולהתעקש שגם לעת שלום, ישראל תמשיך להחזיק ביכולת למנוע באופן חד-צדדי היווצרות איומים במרחב שבין הירדן והים.

"אסטרטגיית חומה", בריתות ומשיכת איראן ל"מתיחת יתר"

לאחר מאה שנים, הסכסוך הישראלי-ערבי מאבד את חודו: המשטרים הערביים ששרדו – מצרים, ירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ – הפכו בפועל לבעלי-ברית של ישראל; מדינות כסוריה, עיראק ולוב למעשה אינן קיימות עוד; היריבות עם חזבאללה ודומיו נובעת מהקשרים איראניים ולא ערביים, ומבחינת הג'יהאדיסטים הסונים ישראל היא עוד מטרה אחת מני רבות, אך נותר הסכסוך עם הפלסטינים.

קו השבר החדש העיקרי הוא בין שחקני הסטטוס-קוו ובין אלה המבקשים שינוי מציאות בכוח. מציאות חדשה זו גם מאפשרת בריתות ושיתופי פעולה עם מדינות ערביות ועם קבוצות מקומיות ואתניות כדוגמת הכורדים והדרוזים. אתגר נוסף הוא מצבה הנוכחי הרעוע והגועש של המערכת האזורית, כשהכול נתון בסימן שאלה ואין לקבל דבר כמובן מאליו. לכן, יש להיערך לקשת אפשרויות חמורה מזו שאנו רואים מולנו עתה.

ישראל, כשחקנית בעלת יכולות נמוכות בהנדסה פוליטית של צדדים שלישיים ובעלת משאבים מוגבלים, צריכה להתמקד ב"אסטרטגיית חומה" הגנתית

ישראל, כשחקנית בעלת יכולות נמוכות בהנדסה פוליטית של צדדים שלישיים ובעלת משאבים מוגבלים, צריכה להתמקד ב"אסטרטגיית חומה" הגנתית. היא אינה צריכה להסתבך ולבזבז משאבים בהרפתקאות במרחב

הערבי שמעבר לחומותיה, אלא לשתף פעולה עם מי שרק אפשר בבלימת זעזועים ובניסיון להעמיק את שקיעתה של איראן ב"מתיחת יתר", וכן להפעיל כוח צבאי במשורה ורק לסיכול איומים מוחשיים ונבחרים, במרחבים שבהם יש לישראל אינטרסים חיוניים (למעט הקשרים ייחודיים כמו מערכה נרחבת מול חזבאללה, הגנת ירדן וכדומה).

העמקת החדירה האיראנית למרחבים ערביים שבהם יש לישראל אינטרסים חיוניים ומדיניות הגרעין מחייבים את ישראל לבנות את כוחה לשם הקרנת עוצמה, ואף לניהול מערכה נרחבת נגד איראן – מדינת לאום חזקה שאינה גובלת עימה. כפי הנראה, ישראל תצטרך לשקוד על איתור הנסיבות והדרך להשיג השפעה חד-צדדית על תוואי ההתחמשות הגרעינית העתידית של איראן.

בנושא הפלסטיני, קריסת מערכת סייקס-פיקו ואילווצי המציאות מצמצמים את חופש הניווט הישראלי לנתיב צר שבו היא משמרת ככל הניתן את יחסיה עם המערב, מציבה יעד ארוך-טווח של מדינה פלסטינית ומקפידה לאלתר את ההתנחלויות מצד אחד, ומנגד היא מכירה בקשיי המעשיות של הקמת מדינה פלסטינית בעת שהמסגרות המדיניות הערביות דווקא מתפרקות, והארגונים הפלסטיניים השונים מייצגים אג'נדות סותרות העיונות זו את זו. ישראל חייבת ללמוד מאובדן יכולת הסיכול בעזה ב-2005 ומשלוש המערכות שבהן לחמה בה לאחר מכן מבלי להסיר את האיום – שיש איומים הנתפסים לאחר היווצרותם כבלתי-ניתנים לעקירה במחיר נסבל. לכן, האסטרטגיה הישראלית העתידית חייבת להתבסס על נוכחות צבאית בבקעת הירדן ועל חופש סיכול בגדה.

הערות

- 1 למען הדיוק, הסכם סייקס-פיקו לא מומש כלשוננו, אך ההסכם והמנדטים הבריטיים והצרפתיים שנוצרו בעקבותיו הניחו את היסוד להתארגנות המדינתית במרחב.
- 2 מה שהוסיף לבלבול הזהויות באותה עת היה פיתוח רעיון הפן-ערביות, שהוביל למספר ניסיונות איחוד בין מדינות ערביות שונות.
- 3 יואל גוז'נסקי וארז שטרים, "גבולות חדשים-ישנים במזרח התיכון", **מבט על**, גיליון 486, 18 בנובמבר 2013.
- 4 יואל גוז'נסקי ועודד ערן, "נשיאים, מלכים וגשם אין?", **מבט על**, גיליון 535, 1 באפריל 2014.
- 5 The Great Game (המשחק הגדול) היה תחרות בין המעצמות על רכישת שטחים והשפעה במרכז-אסיה בראשית המאה ה-19.
- 6 Ron Tira, "Operation Protective Edge: Ends, Ways and Means and the Distinct Context," *Infinity Journal*, IJ Exclusive, September 2014.
- 7 Mark Lander, "Rice Offers a More Modest Strategy for Mideast," *The New York Times*, October 26, 2013.
- 8 מהניסיון להחליף את נאצר בנשיא ידיוותי לניסיון להכתיר את הנוצרים בלבנון, ועד לסיוע ל"אגודות הכפרים" הפלסטיניים כדי ליצור מתחרה לאש"ף.

- 9 גליה לינדנשטראוס ועודד ערן, "ההתעוררות הכורדית והשלכותיה על ישראל", **עדכון אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 1, אפריל 2014.
- 10 Ron Tira, "Can Iran Be Deterred?" *Hoover Institution*, Policy Review, No. 169, October 1, 2011.
- 11 Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy," *Mosaic*, February 2, 2015.
- 12 הן ההסדרים הביטחוניים שהוצעו במשא-ומתן עם סוריה בשנות התשעים בוויי פלנטיישן וכו' והן ההסדרים הביטחוניים שגיבש הגנרל אלן להסדר עם הפלסטינים נראים כיום לא רלוונטיים, במיוחד לנוכח קריסת המשטר הסורי והסכנה לעתיד המשטר הירדני. ראו: רון טירה, **עיצוב מדיניות ישראל כלפי סוריה**, הוצאת ידיעות אחרונות, 2000, עמ' 146–151.